

UOT 349:342.727

Əliyev Ə.H.¹, Rzayeva G.A.²

^{1,2}Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

¹al.amir.ib@mail.ru, ²gulnazrzayeva@mail.ru

İNFORMASIYA SAHƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ VƏ MİLLİ HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Məqalə Azərbaycan Respublikasında informasiya qanunvericiliyinin inkişaf problemlərinə həsr olunmuşdur. Bununla bağlı beynəlxalq normalar, kompleks qanunlar və qanun qüvvəli aktlar təhlil edilmiş və müəlliflər belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, informasiya hüquq normalarında bəzi kolliziyalar mövcuddur. Məqalədə bu kolliziyalar ətrafı araşdırılmış, milli normaların beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılmasının davam etdirilməsi və vahid informasiya məəcəlləsinin qəbul edilməsi barədə təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: *informasiya qanunvericiliyi, beynəlxalq normalar, informasiya azadlığı, fikir və söz azadlığı, qanun qüvvəli aktlar, sistemləşdirilmə, informasiya məəcəlləsi.*

Giriş

İlk növbədə, qeyd etmək lazımdır ki, əsas insan hüquq və azadlıqları bir çox beynəlxalq bəyannamələrdə əks olunmuşdur və dövlətlər öz milli qanunvericilik sistemində həmin bəyannamələrin müddəalarını rəhbər tuturlar. Hələ 1946-cı ildə BMT-nin Baş Məclisi bəyan etmişdir ki, məlumat azadlığı əsas insan hüquqlarından biri kimi çıxış edir və özündə BMT tərəfindən müdafiə olunan bütün azadlıqlar üçün meyarları birləşdirir [1]. Ardınca Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsində (1948) məlumat azadlığı ümumi şəkildə təsbit edildi. Bəyannamənin 19-cu maddəsində deyilir: “Hər bir insan əqidə azadlığı və onu sərbəst ifadə etmək azadlığı hüququna malikdir; Bu hüquqa maneəsiz olaraq öz əqidəsində qalmaq azadlığı və istənilən vasitələrlə və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq, informasiya və ideyalar axtarmaq, almaq və yaymaq azadlığı daxildir” [2].

Qeyd olunan müddəa təkmilləşdirilərək, sonrakı beynəlxalq normalarda (Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında 1966-cı il Paktının 19-cu maddəsi [3], İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında 1950-ci il Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsi və s. [4]) daha geniş şəkildə əks olunmuşdur.

Xarici dövlətlərin qanunvericilik sisteminin təhlilinə əsasən, belə bir qənaətə gəlmək olar ki, bütün dövlətlər informasiya sahəsində hüquqları beynəlxalq hüquq normalarına uyğun şəkildə təsbit etmişlər. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında (ARK) isə informasiya hüquqları yalnız bir maddə ilə məhdudlaşmayıb, bir neçə normanı əhatə edir [5]. Belə ki, Konstitusiyanın məlumat azadlığını nəzərdə tutan 50-ci maddəsi əsas informasiya hüquq norması hesab olunur. Eyni zamanda, insan hüquq və azadlıqlarını əks etdirən bir çox konstitusion normalar bu azadlığın reallaşdırılması üzrə “təminedicisi” rol oynayır. Məsələn, məlumat azadlığı hər kəsin istədiyi məlumatı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq imkanlarını müəyyənləşdirir. Vətəndaş yaradıcılıq azadlığından istifadə edərək, informasiyanı hazırlamaq hüququnu reallaşdırma bilər. Çünki dövlət ədəbi-bədii, elmi-texniki və başqa yaradıcılıq növlərinin azad həyata keçirilməsinə təminat verir (ARK-nın 51-ci maddəsi). Və yaxud, fikir və söz azadlığından istifadə edərək, istədiyi məlumatları açıqlaya bilər (ARK-nın 47-ci maddəsi). Bu cür təminedicisi normalar çoxluq təşkil edir və onların təcrübədə əsas normalarla uzlaşdırılmış şəkildə tətbiqi üçün müxtəlif normativ hüquqi aktlar qəbul olunur. Məsələn, “İnformasiya əldə etmək haqqında” 30 sentyabr 2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının (AR) Qanunu [6] məhz ARK-nın 50-ci maddəsinin əsasında yaradılmışdır. Təsəffü deyil ki, Qanunun 1-ci maddəsi əsas məqsədin ARK-nın 50-ci maddəsi ilə təsbit olunmuş məlumat əldə etmək hüququnun sərbəst, maneəsiz və hamı üçün bərabər şərtlərlə, açıq cəmiyyətin və demokratik hüquqi dövlətin prinsipləri əsasında təmin edilməsinin hüquqi əsaslarını müəyyənləşdirməkdən, həmçinin ictimai

vəzifələrin yerinə yetirilməsinə vətəndaşlar tərəfindən nəzarət olunmasına şərait yaratmaqdan ibarət olduğunu təsbit edir.

Bundan əlavə, konstitusion qaydada təsbit olunmuş ətraf mühitin əsl vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq hüququ əsasında qəbul edilmiş “Ətraf mühitə dair informasiya almaq haqqında” 12 mart 2002-ci il tarixli AR Qanununu [7], kütləvi informasiya azadlığına dair təminatları müəyyənləşdirən və yaranan münasibətləri tənzimləyən “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” 7 dekabr 1999-cu il tarixli AR Qanununu [8], “Məlumat azadlığı haqqında” 19 iyun 1998-ci il tarixli AR Qanununu [9] və s. bu kimi qanunvericilik aktlarını misal göstərmək olar.

Məqalədə sadalanan konstitusion normalar və qanunvericilik aktları qarşılıqlı şəkildə təhlil olunur, eyni zamanda, beynəlxalq normalarla müqayisələr aparılır, nəticə etibarilə, milli qanunvericilikdə olan mövcud problemlər üzə çıxarılaraq həmin problemlərin həlli üzrə təklif və tövsiyələr irəli sürülür.

Məlumat azadlığı, yoxsa informasiya azadlığı: informasiya əldə etmək azadlığına dair qanunvericilik aktlarının təhlili

Məlumat azadlığı müxtəlif adlar altında – “informasiya əldə etmək hüququ”, “informasiya azadlığı”, “informasiyaya olan hüquq” və s. kimi izah edilir. Bəzi müəlliflər məlumat azadlığını informasiyalaşdırma prosesləri ilə əlaqələndirirlər [10], bəziləri problemə sırf yeni texnologiyalar aspektindən yanaşırlar [11], bəzi tədqiqatçılar bu azadlığa kompleks yanaşaraq, digər əlaqəli hüquqlarla (əqli mülkiyyət hüququ, yaradıcılıq azadlığı və s.) birgə şərh edirlər və s. [12, 13]

Qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi çərçivəsində *məlumat azadlığını* (konstitusion qaydada) və *informasiya əldə etmək azadlığını* (“İnformasiya əldə etmək haqqında” AR Qanunu) nəzərdə tutur [6]. Məsələ burasındadır ki, məlumat azadlığı daha geniş məzmunu malik olub, məlumatı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığını ehitvə edir. İnformasiya əldə etmək azadlığı isə sırf informasiyanın əldə edilməsi ilə bağlıdır. Deməli, ikinci anlayış məhdud səciyyəyə daşıyaraq, Konstitusiyada əks olunmuş məlumat azadlığının tərkib elementini təşkil edir [5]. Hətta onu da deyə bilərik ki, məlumatın əldə edilməsi azadlığı heç də “İnformasiya əldə etmək haqqında” AR Qanunu ilə məhdudlaşmır. Bir tərəfdən, müxtəlif normativ hüquqi aktlarda müxtəlif sahələr üzrə informasiyanın əldə edilməsi azadlığı ilə bağlı normalar nəzərdə tutulmuşdur. Digər tərəfdən isə, məlumatın əldə olunması yalnız informasiya sorğusu verməklə deyil, başqa yollarla da həyata keçirilir.

Həmçinin məlumat azadlığını nəzərdə tutan beynəlxalq normalar da bu azadlığı ayrıca bir maddədə deyil, informasiya ilə bağlı olan digər hüquqlarla birlikdə nəzərdə tutur. Belə ki, Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında Paktın 19-cu maddəsinə görə, hər bir insan maneəsiz olaraq öz fikirlərində qalmaq və öz fikrini sərbəst ifadə etmək hüququna malikdir; bu hüquqa hər cür informasiyalara və ideyalara dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq şifahi və ya yazılı şəkildə, mətbuat və ya bədii ifadə formaları vasitəsilə və yaxud öz seçiminə uyğun olaraq digər üsullarla axtarmaq, almaq və yaymaq hüququ daxildir. Paktın bu maddəsi, eyni zamanda, informasiya təhlükəsizliyinin təminatı məqsədilə təminedicisi və zəmanətverici xarakterli müddəaları da nəzərdə tutmuşdur. Belə ki, Maddənin 3-cü bəndinə müvafiq olaraq, sadalanan hüquqlardan istifadə insanın üzərinə xüsusi öhdəliklər və xüsusi məsuliyyət qoyur. Buna görə də o, bəzi məhdudiyətlərlə bağlıdır; lakin aşağıdakı məqsədlər üçün qoyula bilən həmin məhdudiyətlər qanunla müəyyən edilməli və zəruri olmalıdır:

- 1) başqa şəxslərin hüquqlarına və nüfuzlarına hörmət edilməsi üçün;
- 2) dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhəlinin sağlamlığının və mənəviyyatının qorunması üçün [14].

1950-ci il Avropa Konvensiyası da 1948-ci il Bəyannaməsini nəzərə alaraq, 10-cu maddədə fikrini ifadə etmək azadlığını müəyyənləşdirir: Bu hüquqa öz rəyində qalmaq azadlığı, dövlət hakimiyyət orqanları tərəfindən hər hansı maneə olmadan və dövlət sərhədlərindən asılı

olmayaraq, məlumat və ideyaları almaq və yaymaq azadlığı daxildir. Bu maddə dövlətlərin radioyayım, televiziya və kinematoqrafiya müəssisələrinə lisenziya tələbi qoymasına mane olmur. Bu azadlıqların həyata keçirilməsi milli təhlükəsizlik, ərazi bütövlüyü və ya ictimai asayiş maraqları naminə, iğtişaşın və ya cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığın və mənəviyyətin qorunması üçün, digər şəxslərin nüfuzu və ya hüquqlarının müdafiəsi üçün, gizli əldə edilmiş məlumatların açıqlanmasının qarşısını almaq üçün və ya ədalət mühakiməsinin nüfuz və qərəzsizliyini təmin etmək üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan müəyyən rəsmiyyətə, şərtlərə, məhdudiyyətlərə və ya sanksiyalara məruz qala bilər [15].

Qeyd olunanlar belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, konstitusion qaydada bəyan edilmiş məlumat azadlığı geniş aspektli olub, özündə obyektini informasiya təşkil edən bir çox hüquq və azadlıqları birləşdirir. Lakin bu zaman sual yaranır: “Əgər məlumat azadlığı daha geniş məzmunla malikdirsə, informasiya sorğusu verməklə, məlumatın əldə olunması necə adlandırılmalıdır?” - Qanunun mövqeyindən çıxış etsək, bu, “informasiya əldə etmək azadlığı” adlanır. Amma informasiyanın başqa üsullarla da əldə olunmasının mümkünlüyünü nəzərə alaraq, qanunvericinin anlayışını o qədər də uğurlu hesab etmək olmaz. Fikrimizcə, bütün bu ziddiyyətlər ondan irəli gəlir ki, qanunverici “informasiya” və “məlumat” anlayışlarını fərqli izah edir. “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” AR Qanununun [16] 2-ci maddəsi və “İnformasiya əldə etmək haqqında” AR Qanununun [6] 3-cü maddəsi eyni anlayışı nəzərdə tutur:

“**İnformasiya** - yaranma tarixindən, təqdimat formasından və təsnifatından asılı olmayaraq istənilən fəaliyyət nəticəsində yaradılan, yaxud əldə olunan faktlar, rəylər, bilgilər, xəbərlər və ya digər xarakterli məlumatlardır” [16].

“Məlumat azadlığı haqqında” AR Qanununun 1-ci maddəsinə görə isə, **məlumat** dedikdə, təqdimat formasından asılı olmayaraq təbiətdə, cəmiyyətdə və dövlətdə baş vermiş hadisələr, proseslər, faktlar və şəxslər haqqında xəbərlər nəzərdə tutulur. Göründüyü kimi, məlumat anlayışı altında kütləvi informasiya vasitələrindən əldə olunan xəbərlər başa düşülür. Bəs kütləvi informasiya vasitələri nədir? – “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” AR Qanununa müvafiq olaraq, kütləvi informasiya vasitələri - dövrü mətbu nəşrlər, teleradio proqramları, informasiya agentlikləri, İnternet, kinoxronika proqramları və digər yayım formalarıdır [8]. Demək, bu vasitələrlə yayılan məlumatlar xəbər qismində tanınaraq, “Məlumat azadlığı haqqında” Qanunla tənzimlənir.

Qeyd olunan qanunların maddələrinin təhlilindən açıq-aydın görünür ki, qanunvericilik “informasiya” və “məlumat” anlayışlarını bir-birindən fərqləndirir. Problem ondadır ki, informasiyaya verilən anlayış daha geniş olub, xəbərləri də ehtiva edir. Eyni zamanda, “Kütləvi İnformasiya Vasitələri haqqında” Qanunda “kütləvi informasiya” anlayışı verilir [8]. Belə olan təqdirdə, “Məlumat azadlığı haqqında” Qanunda “məlumat” anlayışının verilməsi təkrarçılığa gətirib çıxarır [9]. Fikrimizcə, yuxarıda adları çəkilən qanunlarda əks olunan “informasiya” anlayışı daha dolğun səciyyə daşıyır. Ona görə də “informasiya” və “kütləvi informasiya” terminlərinin ayrıca nəzərdə tutulması kifayət edir və məlumat anlayışının təsbitinə gərək qalmır.

Qanunvericinin informasiyaya verdiyi anlayışla bağlı digər maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, burada faktlar və məlumatlar eyniləşdirilir, yəni informasiya adı altında faktlar, rəylər, bilgilər, xəbərlər və ya digər xarakterli məlumatlar başa düşülür. Bəzi müəlliflərin fikrincə, belə eyniləşdirmə antroposentrik yanaşmadan irəli gəlir. (**Antroposentrizm** – yunan dilində “άνθρωπος” – “insan” və latın dilində “centrum” – “mərkəz” sözlərindən götürülüb, insanı kainatın mərkəzi elementi və dünyada baş verən bütün hadisələrin məqsədi kimi qiymətləndirən idealist baxışlardan ibarətdir.) Hesab olunur ki, bu cür yanaşma müasir cəmiyyətdə İKT-nin geniş tətbiq olunduğu bir şəraitin tələblərinə cavab vermir. Çünki birincisi, informasiyaya yalnız məlumat kimi baxılması kompüter proqramlarında, kompüter şəbəkələrində, süni intellekt sistemlərində baş verən informasiya proseslərini şərh etməyə imkan vermir. İkincisi isə, antroposentrik yanaşma həddlərində canlı təbiətin genetik informasiyasının izahı mümkün olmur. Ona görə də müasir dövrdə informasiya anlayışı bir qədər fərqli aspektdən izah olunmalıdır.

Bura yalnız insanlar arasında deyil, insan və avtomat maşınlar, avtomat maşınların öz arasında yaranan məlumatlar da aid edilməlidir [17]. Fikrimizcə, məsələnin bu dərəcədə dərinləşdirilməsinə lüzum yoxdur. Çünki qanunverici informasiyanı istənilən fəaliyyətin nəticəsi kimi qəbul edir. İKT-nin tətbiqi və kompüterlərin istifadəsi də, nəticə etibarilə, insan tərəfindən həyata keçirilir, yəni hər hansı bir fəaliyyət icra olunur və həmin fəaliyyətin nəticəsində informasiya əldə edilir.

İnformasiyanın qanunvericilik qaydasında təsbiti, eyni zamanda, informasiya hüququ çərçivəsində yeni bir institutu formalaşdırmış olur. Çünki müasir dövrdə informasiya anlayışı qanunvericilik aktlarında müxtəlif formalarda əks olunmuş və “informasiya”, “kütləvi informasiya”, “informasiya ehtiyatı”, “sənəd”, “biometrik informasiya”, “ətraf mühitə dair informasiya”, “açıq informasiya”, “konfidensial informasiya”, “dövlət sirri”, “bank sirri”, “fərdi məlumatlar” və s. terminləri ehtiva edir. Məhz buna görə də hüquq ədəbiyyatında əksər müəlliflər informasiya hüququnun obyektləri sırasında “informasiyanın təşkilati forması” adlı yeni kateqoriyanın şərhini xüsusi vurğulayırlar. Onların fikrincə, bu halda hüquqi informasiyanın özü sistemliliyə malik olur və məzmununa müxtəlif kateqoriyalar daxil edilir [18]. Hesab edirik ki, sadalanan bütün anlayışları və onların hüquqi tənzimlənməsini nəzərdə tutan informasiya hüquq normaları *“informasiyanın hüquqi rejimi və ya hüquqi tənzimlənməsi”* hüquqi institutunu yaradır.

Beləliklə, “qanunverici informasiya əldə etmək” dedikdə, qeydə alınmış və sənədləşdirilmiş informasiyanın əldə olunması nəzərdə tutulur. Bunu informasiya sorğusunun verilməsi ilə bağlı müddəalar bir daha təsdiq edir. Bəlkə də bu səbəbdən “İnformasiya əldə etmək haqqında” AR Qanununun qəbul edilməsinə baxmayaraq, “Məlumat azadlığı haqqında” AR Qanunu hələ də qüvvədən düşməmişdir. İkinci Qanunun 9-cu maddəsində açıq məlumatın alınması qaydası və şərtlərinin hüquqi əsası qismində “İnformasiya əldə etmək haqqında” AR Qanununun nəzərdə tutulması söylənilənləri bir daha sübut edir [6]. Deməli, “məlumat azadlığı”na daha geniş aspektdən yanaşan qanunverici “informasiya əldə etmək azadlığını” qeydə alınmış informasiyanın əldə olunması ilə əlaqələndirir. Təsadüfi deyil ki, “İnformasiya əldə etmək haqqında” AR Qanununun 7-ci maddəsi sənədləşdirilmiş informasiyadan bəhs edir və bu cür informasiyanın informasiya sahiblərində olduğu 9-cu maddədə açıq-aşkar göstərilir. (Maddi daşıyıcıda mətn, səs və ya təsvir formasında qeydə alınan və identikləşdirməyə imkan verən istənilən rekvizitli informasiya mənbəyindən, saxlanma yerindən, rəsmi statusundan, mülkiyyət növündən, mənsub olduğu təşkilat tərəfindən yaradılıb-yaradılmadığından asılı olmayaraq sənədləşdirilmiş informasiya (sənəd) hesab olunur.) Eyni zamanda, 14-cü maddədə informasiyanın əldə etmə formalarına diqqət yetirdikdə, bu formaların hamısının sənədləşdirilmiş (qeydə alınmış) informasiya ilə bağlı olduğunu müəyyənləşdirmək olur. Sorğulanan informasiyanın informasiya sahibində olmaması sorğunun icrasından imtinaya gətirib çıxarır ki, bu da 21.1.2-ci maddədə göstəriləyi üçün tam qanunidir. Əslində, belə normaların sayını artırmaq olar. Ziddiyyətlər də elə bu zaman üzə çıxır. Fikrimizcə, sadalanan problemlərin əsas səbəbi qismində informasiya sahəsinin kompleks xarakter daşması və bu sahə üzrə vahid normativ-hüquqi aktın olmaması çıxış edir. Həmçinin, onu da nəzərə almalıyıq ki, informasiya-hüquq münasibətləri yeni yarandığı üçün ölkə daxilində qüvvədə olan normativ hüquqi aktlar həmin münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsini tam şəkildə əhatə etməyə bilər. Bir münasibətin iki müxtəlif norma ilə tənzimlənməsi halı da qaçılmazdır ki, bu da təcrübədə ziddiyyətlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Ona görə də “məlumat” və “informasiya”, “məlumat azadlığı” və “informasiya əldə etmək azadlığı” kimi qarşılıqlı əlaqəli problemlərə aydınlıq gətirmək və ziddiyyətləri aradan qaldırmaq üçün qeyd etdiyimiz normativ hüquqi aktların yenidən işlənməsini, hüquqi anlayış kimi “informasiya” və “informasiya azadlığı” terminlərindən istifadə edilməsini və bütün bunların informasiya məəcəlləsində öz əksini tapmasını məqsədmüvafiq sayırıq.

Digər bir məsələ sırf “informasiya əldə etmək azadlığı” termini ilə bağlıdır. Bir çox sahələr üzrə informasiyanın əldə edilməsi azadlıq kimi müxtəlif normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuşdur. Lakin həmin hallarda bu azadlıq sorğu verməklə deyil, başqa üsullarla realizə olunur.

Ona görə də hesab edirik ki, sənədləşdirilmiş informasiyanın əldə olunması üçün qanunverici “*informasiyaya olan hüquq*” anlayışından istifadə etsə, daha düzgün olar.

Məlumat azadlığı, fikir və söz azadlığının qarşılıqlı əlaqəsi: beynəlxalq və milli normalar arasında fərqlər

İnformasiya azadlığı informasiyanın əldə edilməsi ilə yanaşı, informasiyanın hazırlanması, ötürülməsi və yayılmasını da əhatə edir. Ona görə də ARK-nın 47-ci maddəsində əks olunan fikir və söz azadlığının informasiya hüquqi aspektləri məlumat azadlığı ilə əlaqəli şəkildə şərh olunmalıdır. Təsadüfi deyil ki, beynəlxalq normalarda hər iki azadlıq eyni maddədə təsbit olunmuşdur.

Ümumilikdə, fikir və söz azadlığı bir-biri ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə və ayrılmaz vəhdətdə olan bir neçə elementi özündə birləşdirir:

Birincisi, bu hər bir insanın öz fikirləri, ideyaları və mülahizələrini kütlə qarşısında söyləmək və onları istənilən qanuni üsullarla yaymaq azadlığıdır.

İkincisi, fikir və söz azadlığına, mətbuat və kütləvi informasiya vasitələrinin azadlığına imkan yaradan informasiya strukturlarını yaratmaq və onlardan istifadə hüququnu nəzərdə tutur.

Üçüncüsü, informasiya mənbələrinə buraxılma azadlığıdır ki, bu da qanunla fikir və söz azadlığına dair məhdudiyyətlərin müəyyən edilməsini şərtləndirir [19].

İlk növbədə, qeyd etməliyik ki, fikir və söz azadlığının konstitusion qaydada təsbit olunması hələ bu azadlığın reallaşdırılmasının təminatı demək deyil. Şəxs öz fikir və mülahizələrini açıqlamadığı halda təminat mexanizmini müəyyənləşdirmək mümkün olmur. Çünki bu zaman həmin fikirlər daxili xarakter daşıyaraq, xarici ifadə formasına malik olmur. Məhz açıqlanmaqla, yəni müxtəlif üsullarla ötürülmək və yayılmaqla fikir və söz azadlığından istifadə xarici təzahür formasını almış olur. Bu da söz azadlığı və məlumat azadlığının sıx qarşılıqlı əlaqəsini bir daha sübut edir. Lakin belə əlaqə birtərəfli deyil, ikili-təsir formasında mövcud olur, yəni bu hüquqlardan hər hansı birinin mövcudluğu digərindən asılı deyil. Əksinə, məlumatı yaymaq hüququ olan şəxsin fikirlərinə dair sərbəstliyinin olmaması, hər hansı bir məhdudiyyətin qoyulması bilavasitə məlumatın yayılmasına da öz təsirini göstərir. Keçmiş SSRİ dövründə senzuranın mövcudluğu mövqeyimizi əsaslandırmaq üçün ən bariz nümunədir.

Fikir və söz azadlığını həyata keçirən şəxs öz əqidəsini ifadə edir. Ona görə də əksər tədqiqatçılar “ifadə azadlığı” anlayışından istifadə edirlər. Həmçinin fikir və söz azadlığını əks etdirən beynəlxalq sənədlərin hamısında, əsas etibarilə, “fikrini ifadə etmək azadlığı” ifadəsindən istifadə olunur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, fikir və ideyalar ifadə olunmaqla, fikir və söz azadlığı realizə olunur. Bu baxımdan, “ifadə azadlığı” terminindən istifadəni normal qəbul etmək olar. Lakin bu, həmin anlayışın məlumat azadlığı ilə eyniləşdirilməsinə gətirib çıxarmamalıdır. İkinci daha geniş olub, məlumatların əldə edilməsi, axtarılması və s. bu kimi hüquqları da ehtiva edir. Ümumiyyətlə, ifadə azadlığı (və ya fikir və söz azadlığı) və məlumat azadlığını bir-birindən təcrid olunmuş formada təsəvvür etmək mümkün deyil. İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin bir çox qərarlarının təhlilinə əsasən, deyə bilərik ki, əksər hallarda onlardan biri digərinin təminatında xüsusi əhəmiyyətə malik olur. Məsələn, “Autronik İsveçrəyə qarşı” (1990) adlı məhkəmə işində problem dövlət orqanlarının iddiaçı şirkətə xaricdən yayım ötürülməsinə icazə verməkdən imtina etdiyi zaman şirkətin ifadə azadlığına müdaxilənin edilib-edilməməsi idi. Məhkəmə iddiaçının ideya və məlumatları qəbul etmək imkanının məhdudlaşdırılması vasitəsilə ifadə azadlığına edilmiş müdaxiləni asanlıqla aşkarlamışdı. Eynilə, “Xurşid Mustafa və Tarzibaçı İsveçə qarşı” (2008) məhkəmə işində Məhkəmə İsveç məhkəməsinin dəstəklədiyi mülk sahibinin icarəçiyə mənzilindən kənardə peyk çanağı quraşdırmağa icazə verməməsi əsasında, yenə də onların məlumat almaq hüququna əngəlin törədildiyinə əsaslanmaqla, ifadə azadlığına müdaxilə olduğu qərarına gəlmişdi [20].

Qeyd olunanlar əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, məlumat azadlığı və ifadə azadlığının beynəlxalq normalar əsasında təsbiti daha düzgündür. Çünki fikrini ifadə etmək

azadlığını məlumatı əldə etmək və yaymaq hüququndan təcrid olunmuş formada təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Çünki məlumat azadlığı ilə fikir və söz azadlığı əksər hallarda birgə reallaşdırılır. Onlar biri digərinin yaranma şərti kimi çıxış edir və ya əksinə. Digər tərəfdən isə, fikir və söz azadlığının kütləvi informasiya vasitələrində yazılı və ya şifahi formada həyata keçirildiyini nəzərə alsaq, kütləvi informasiya vasitələrinin azadlığı prinsipinin Konstitusiyanın fikir və söz azadlığının əks olunduğu 47-ci maddəsində deyil, 50-ci maddəsində nəzərdə tutulmasını da o qədər uğurlu hal saymaq olmur [5]. Bu baxımdan, hər iki azadlığın yeni redaktədə vahid norma altında təqdim olunması daha məqsədamüvafiqdir.

Azərbaycan Respublikasında informasiya sahəsində hüquq və azadlıqların informasiya cəmiyyətində təkamülü

Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinin bütün istiqamətlərində insan hüquq və azadlıqlarının təminatının rəhbər tutulması konstitusion qaydada bəyan olunmuş “dövlətin ali məqsədi”ndən irəli gəlir. Müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkə daxilində mövcud problemlərin aradan qaldırılması işində əsas diqqət insan hüquq və azadlıqlarının realizəsi üçün normal şəraitin yaradılmasına yönəlmişdir. Bu məqsədlə qəbul edilən dövlət proqramları və fəaliyyət planlarında informasiya sahəsində hüquq və azadlıqlara xüsusi yer verilməsi respublikamızda informasiya cəmiyyəti quruculuğunun sürətləndirilməsi ilə əlaqədardır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 dekabr 2006-cı il tarixli 1880 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında İnsan Hüquqlarının Müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı” və 27 dekabr 2011-ci il tarixli 1938 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiqlənmiş “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı”nda nəzərdə tutulan bir çox tədbirlər informasiya sahəsində hüquq və azadlıqların təminatı məqsədini daşıyır. Bu tədbirlərdən bir neçəsi barədə məlumat vermək yerinə düşərdi. Fəaliyyət Proqramında “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” Fərmanı rəhbər tutularaq, dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təminatı bu orqanlarının işinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqaməti kimi nəzərdə tutulur: “Modern və çevik idarəetmənin təmin edilməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya şərait yaradan halların aradan qaldırılması üçün əhaliyə elektron xidmətlərin göstərilməsi zəruridir. Bu məqsədlə mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəsmi internet səhifələrində elektron xidmət bölməsi yaradılmalı, xidmətin həyata keçirilməsi üçün tələb edilən sənədlərin siyahısı yerləşdirilməli və vətəndaşların həmin sənədlərlə birlikdə müraciətlərinin elektron qaydada qəbul edilməsi təmin edilməlidir. Həmin Fərmanın icrasını təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 24 noyabr 2011-ci il tarixli qərarı ilə “Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən konkret sahələr üzrə elektron xidmətlər göstərilməsi Qaydaları” və “Elektron xidmət növlərinin Siyahısı” təsdiq edilmişdir. Dövlət orqanları tərəfindən elektron xidmətlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı məsələlər adı çəkilən Qaydalarla tənzimlənir, “Elektron xidmət növlərinin Siyahısı”nda isə hər bir dövlət qurumunun həyata keçirdiyi elektron xidmət növünün dəqiq siyahısı müəyyən edilir. Elektron hökumət portalı artıq yaradılmış və hazırda bir neçə dövlət orqanının portala qoşulması təmin edilmişdir. Elektron xidmət göstərən bütün dövlət orqanlarının portala qoşulması məqsədi ilə tədbirlər davam etdirilir.” [21].

Bundan əlavə, insan hüquqları sahəsində tədris, elmi-analitik və maarifləndirmə tədbirləri də birbaşa elektron vətəndaşlığın elementlərinin inkişaf etdirilməsini əhatə edir. Həmin tədbirlər bir tərəfdən informasiya savadlılığının artırılmasına istiqamətlənmişdir, digər tərəfdən isə bilavasitə informasiya sahəsində hüquqların yeni şərtlərlə realizəsinə imkan yaradır. Məsələn, kütləvi informasiya vasitələri üçün fikir və söz azadlıqlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı təlimlərin təşkil edilməsi, “İnformasiya əldə etmək haqqında” AR Qanununun izahı ilə bağlı maarifləndirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi, informasiya əldə etmək hüququnun səmərəli təmin edilməsi və s.

Fəaliyyət Proqramının daha bir üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, burada nəzərdə tutulan əhalinin müxtəlif qruplarının hüquqlarının müdafiəsi üzrə tədbirlər, eyni zamanda, mövcud

rəqəmsal bərabərsizliyi də aradan qaldırmış olacaqdır.

Fəaliyyət Proqramında göstərilən tədbirlərin Fəaliyyət Planında ardıcılıqla illər üzrə icrası nəzərdə tutulmuşdur. Yeri gəlmişkən, Azərbaycanda Milli Fəaliyyət Planı üzrə fəaliyyət Avropa Şurasının İnsan Hüquqları üzrə o vaxtkı Komissarı Tomas Hammarberqin istər ayrı-ayrı hesabatlarında, istərsə də çıxışlarında “ən yaxşı təcrübə” kimi dəyərləndirilmişdir [22].

Bundan başqa, Azərbaycan Respublikasında açıq hökumət quruculuğu, şəffaflığın artırılmasına yönəlmiş fəaliyyət istiqamətləri informasiya sahəsində hüquqların təminatında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ona görə də informasiya sahəsində hüquq və azadlıqların cari vəziyyəti barədə şərh verərkən, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 iyul 2007-ci il tarixli 2292 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya”nın müddəalarına nəzər yetirməyi məqsədmüvafiq hesab edirik. Strategiyada deyilir ki, şəffaflıq təmin edildiyi təqdirdə ictimaiyyət dövlət orqanlarının qəbul edəcəyi qərarlar haqqında daha çox məlumata malik olur, ictimai diskussiyaya şərait yaranır, dövlət orqanlarına ictimai etimad güclənir, bu orqanların hesabatlılığı və məsuliyyəti daha da artır. Şəffaflıq dövlət orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşməsinə, dövlət orqanlarının fəaliyyətinin daha səmərəli surətdə təhlil edilməsinə və qiymətləndirilməsinə xidmət edir.” [23]

Milli Strategiya şəxslərin məlumat azadlığından istifadəsini dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın təmin edilməsi şərtlərindən biri kimi qiymətləndirir. Ona görə də şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizənin əsas prinsipləri sırasında “informasiya azadlığının təmin edilməsi”nə xüsusi önəm verilir. Bu prinsipə görə, əldə edilməsi qanunla məhdudlaşdırılan informasiyalar istisna olmaqla, dövlət orqanları öz fəaliyyətləri barədə məlumatları ictimaiyyətə çatdırmalıdır. Dövlət orqanları şəxslərin, kütləvi informasiya vasitələrinin və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının onların fəaliyyətləri barədə informasiya ala bilmələri üçün zəruri tədbirlər görürlər.

Milli Strategiyada ictimai nəzarət, vətəndaş cəmiyyəti məsələlərinə xüsusi yer verilməsi diqqəti cəlb edən keyfiyyətlərdən hesab oluna bilər: “Şəffaflığın artırılması, vətəndaş cəmiyyəti institutları ilə əməkdaşlıq və maarifləndirmə tədbirləri vasitəsilə Milli Strategiyanın icrasına həmçinin ictimai nəzarət həyata keçirilir. İctimai nəzarətin səmərəli həyata keçirilməsi üçün informasiya əldə edilməsi, söz azadlığı və insan hüquqlarının qorunmasını gücləndirəcək siyasi, hüquqi və mədəni mühit təşviq olunacaqdır.” [23].

Strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı 2007-2011-ci illər üçün Fəaliyyət Planı informasiya sahəsində hüquqları təmin edən qanunvericiliyin tətbiqində səmərəliliyin artırılmasını, vətəndaşların dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının fəaliyyəti barədə məlumat əldə edə bilməsini, informasiya məsələləri üzrə müvəkkil institutunun fəaliyyəti üzrə təkliflərin hazırlanmasını nəzərdə tutmuşdur.

Beləliklə, İKT-nin inkişafı nəticəsində “ənənəvi vətəndaş” “elektron vətəndaş”a çevrilərək, informasiya cəmiyyətində İKT-dən istifadə etməklə, öz hüquq və azadlıqlarını elektron (rəqəmsal) imkanlar əsasında realizə edən cəmiyyət üzvü kimi çıxış edir. Bu da informasiya sahəsində hüquq və azadlıqların yeni şərtlər altında realizəsinə geniş imkanlar açır.

Nəticə

Yuxarıda qeyd olunanlar Azərbaycan Respublikasında informasiya sahəsinin yüksək tempə inkişafını göstərir və bu inkişaf dinamik xarakter daşıyır. Lakin informasiya sahəsinin kompleks xarakterindən və həmçinin informasiya hüquq və azadlıqlarının eyni anda müxtəlif hüquq sahələri ilə tənzimlənməsindən irəli gələrək, milli qanunvericilikdə bəzi problemlər mövcuddur. İnformasiya münasibətlərinin yeni yaranmasını, eləcə də, ölkəmizdə informasiya cəmiyyəti quruculuğu işlərinin hələ də operativ davam etdirilməsini nəzərə almaqla, mövcud problemləri normal saymaq olar. Ona görə də hesab edirik ki, informasiya sahəsində aparılan dövlət siyasətinin bütün istiqamətləri üzrə hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrin icrası üzrə tədbirlər planının müntəzəm həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasında

informasiya hüquq münasibətlərinin normal şəkildə inkişafını təmin edən ən başlıca faktorlar kimi qeyd olunan problemləri də aradan qaldırmış olacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. UN General Assembly. Resolution 59 (1), 1946, <http://www.un.org/documents/ga/res/1/ares1.htm>
2. The Universal Declaration of Human Rights, <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights>
3. International Covenant on Civil and Political Rights, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>
4. European Convention on Human Rights, <http://www.echr.coe.int/pages/home.aspx?p=basictexts>
5. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <http://www.president.az/azerbaijan/constitution>
6. “İnformasiya əldə etmək haqqında” AR Qanunu, http://www.eqanun.az/alpdata/framework/data/11/c_f_11142.htm
7. “Ətraf mühitə dair informasiya almaq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, <http://www.eco.gov.az/az/183-etraf-muhite-dair-informasiya-almaq-haqqinda-azerbaycan-respublikasinin-qanunu>
8. “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” 1999-cu il tarixli AR Qanunu, <http://www.eqanun.az/framework/7512>
9. “Məlumat azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, <http://www.eqanun.az/framework/3420>
10. Копылов В.А. Информационное право, 2-е изд., перераб. и доп, М.: Юристъ, 2002, 512 с.
11. Lucchi N. The Impact of Science and Technology on the Rights of the Individual, Sweden: Springer, 2016, 186 p.
12. Human Rights in the Global Information Society (Information Revolution and Global Politics). Edited by Rikke Frank Jorgensen, London: The MIT Press Cambridge, Massachusetts, 2006, 323 p.
13. McKenna A. A Human Right to Participate in the Information Society, New York: Hampton Press, 2011, 262 p.
14. International Covenant on Civil and Political Rights, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>
15. European Convention on Human Rights, <http://www.echr.coe.int/pages/home.aspx?p=basictexts>
16. “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” AR Qanunu, <http://www.e-qanun.gov.az/framework/3525>
17. Чубукова С.Г., Элькин В.Д. Основы правовой информатики (юридические и математические вопросы информатики), Учебное пособие, Изд. второе, исправленное, дополненное, М.: Юридическая фирма «КОНТРАКТ», 2007, 209 с.
18. Бачило И.Л. Информация как предмет правоотношений // Научно-техническая информация, сер. 1, 1997, № 9, с. 17-25.
19. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi: Dərslük. Bakı, 2009, 484 s.
20. Mendel T. Freedom of Expression: A Guide to the Interpretation and Meaning of Article 10 of the European Convention on Human Rights. Council of Europe, 2012, 91 p.
21. Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı. “Azərbaycan” qəzeti, Bakı, 2011, 27 dekabr
22. Report by Commissioner for Human Rights of the Council of Europe-Thomas Hammarberg following his visit to Azerbaijan from 1 to 5 March 2010. Strasbourg, 29 June 2010, 34 p.
23. Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya. “Azərbaycan” qəzeti, Bakı, 2007, 28 iyul.

УДК 349:342.727

Алиев Амир И.², Рзаева Гюльназ А.²

^{1,2}Бакинский Государственный Университет, Баку, Азербайджан

¹al.amir.ib@mail.ru, ²gulnazrzayeva@mail.ru

Сравнительный анализ международного и национального правового регулирования в информационной сфере

Статья посвящена проблемам развития информационного законодательства Азербайджанской Республики. В связи с этим проводится анализ международных норм, комплексных законов и подзаконных актов, в результате которого автор приходит к выводу о том, что в информационно-правовых нормах существуют некоторые коллизии. В статье эти коллизии рассмотрены подробно и были выдвинуты предложения о продолжении гармонизации некоторых национальных норм с международными нормами и принятии единого информационного кодекса республики.

Ключевые слова: информационное законодательство, международные нормы, свобода информации, свобода мысли и слова, законы, подзаконные акты, систематизация, информационный кодекс.

Amir I. Aliyev¹, Gulnaz A. Rzayeva²

^{1,2}Baku State University, Baku, Azerbaijan

¹al.amir.ib@mail.ru, ²gulnazrzayeva@mail.ru

Comparative analysis of international and national legal regulation of information sphere

The article is devoted to the problems related to development and systematization of information legislation of the Republic of Azerbaijan. In this regard, international norms, complex laws and bylaws and the result of the review are analyzed and the authors conclude that there are different collisions in the information norms. These collisions are analyzed in detail and suggestion are made to solve the problem by continuing adjustment of national norms to the international standards and adoption of the uniform Information Code of the Republic.

Keywords: information legislation, international norms, freedom of information, freedom of expression, by-law, systematization, information code.